

Ольга Харлан
доктор філологічних наук, професор
Бердянський державний педагогічний університет
м. Бердянськ

ФУТБОЛ ЯК МЕТАФОРА: ЛІТЕРАТУРНІ КОНТЕКСТИ ШКІРЯНОГО М'ЯЧА

У сучасному світі серед усіх видів спорту футбол найбільшою мірою може претендувати на те, щоб бути центром суспільної уваги, ознакою нашої повсякденності. Це виражається на всіх рівнях – від активності вболівальників чи повного заперечення супротивників до інтелектуальної рефлексії.

Художнє сприйняття футболу завжди узгоджувалося з особливостями розвитку самої гри: у 1950-і роки спостерігається своєрідний пік зацікавлення футболом з боку людей мистецтва, а потім воно поступово ослаблюється і досягає найбільшого занепаду в 1970–1980-і роки, коли стадіони затопили хвилі насильства. В наступні десятиліття футбол заповнив екрани телевізорів, у нього потекли величезні гроші, внаслідок чого в багатьох країнах стала бурхливо процвітати футбольна індустрія.

Перші зображення атлетів відомі з часів Древньої Греції та Римської імперії. Зображення футболістів pojawiaються в епоху початкової популяризації гри наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Живописні версії гри у футбол відзначаються різноманітністю і присутністю багатьох відомих імен: Пабло Пікассо «Гравець у футбол» (1905), Анрі Руссо «Гравці у футбол» (1908), Умберто Боччоні «Динамізм футболіста» (1913), Казимир Малевич «Супрематизм. Живописний реалізм футболіста» (1915), Гаральд Херсінг «Гравці у футбол» (1917), Ель Лисицький «Футболіст» (1922), Жан Жакоб «Корнер» (1924), Ніколя де Сталь фон Гольштейн «Футбол у світлі прожекторів» (1952), Рене Магріт «Уявлення» (1962), Сальвадор Далі «Футболіст» (1980), портрети англійських футболістів Пітера Дугласа Едвардса тощо.

У кінематографі є ряд картин, що увійшли в класику футбольного і навколофутбольного жанру. До них можна віднести «Страх воротаря перед одинадцятиметровим» (1972) Віма Вендерса, «Фінал Кубка» (1982) Йорана Рікліса, «Посвідчення» (1995) Філіпа Девіса, «Кубок» (1999) Каньесте Норбу, «Граї, як Бекхем» (2002)

Гуриндера Чадхі, «Фабрика футболу» (2004) Ніка Лова, «Гол» (2005) Денні Кенона, «Проклятий Юнайтед» (2009) Тома Хупера тощо.

Літературних досягнень, присвячених «грі мільйонів», небагато, однак від появи футболу й до сьогодні письменники звертаються до художнього осмислення цього феномену. Найвідомішими творами можна назвати: «Король футболу» (1957) Азіза Несіна, «Футбольна лихоманка» (1992) Ніка Горнбі, трилогія «Фабрика футболу» (1996), «Мисливці за головами» (1997), «Англія на виїзді» (1998) Джона Кінга, «Команда» (1999) Дугі Брімсона, «Як хлопці стають чоловіками, або чому про футбол» (2001) Томаса Бруссіга тощо. Окремо можна виділити багато автобіографічних видань і мемуарів, написаних різними футболістами, тренерами, футбольними функціонерами і суддями, вболівальниками, але вони не відносяться до жанрів художньої літератури.

Футбол у наш час став настільки популярний, що початок Чемпіонату світу 2006 р. в Німеччині коментував у загальнонаціональному журналі «Шпігель» один із найвідоміших філософів сучасності Пітер Слоттердаєк, який проаналізував цей вид спорту як один із атавізмів первісної людини-мисливця [6]. На думку Ганса Ульріха Гумбрехта, сприйняття спорту в сучасному світі аналогічне сприйняттю об'єктів мистецтва (у праці «Похвала спортивній красі» він докладно аналізує цю аналогію) [3].

Своєрідним завершенням процесу формування міфології футболу новітньої епохи став саме Чемпіонат світу 2006 р. – епохи кризи «великих ідеологій» і трансформації національних держав у трансетнічні структури. Сьогодні команди більшості країн, як правило, складаються з гравців із різним кольором шкіри, які виступають за різні, здебільшого, європейські клуби. Якщо раніше гравці національних збірних були свого роду аналогами воєнних героїв, а «внутрішніх» команд – суспільних діячів, то сьогодні будь-який відомий футболіст сприймається як міжнародна поп-зірка. Водночас кожна значима гра оточена мовби силовим полем могутньої соціальної напруги, в котрому національна складова – тільки одна з небагатьох. Саме про цю напругу пишуть сьогоднішні автори як у художніх творах, так і в публіцистичних і філософських есеях.

Цікаві паралелі між спортом і літературою проводить Р. Барт. У збірці «Міфології» (1957) він зіставляє літературні жанри і види

спорту, акцентуючи на внутрішній структурі та використанні художніх засобів. Кетч (старовинну боротьбу народів Заходу) Барт паралелізує з античною трагедією, у якій стали характери, підкреслена значущість жестів, показові пристрасті; велоперегони «Тур де Франс» постають епічною поемою зі своїми героями, що асоціюються з особливими топонімами. Висновок, що його робить філософ, стосується емоцій учасників дійства: публіці «важливо не те, що вона думає, а те, що вона бачить» [1]. Своє трактування футболу пропонує В. Руднев, який бере за основу ідею Йогана Гейзинги про всюдисущий дух гри. В інтерпретації Руднева футбольний матч постає як символічний статевий акт, відтворений в мікrokосмічному і космічному (вселенському) масштабі з усіма відповідними інтерпретаціями [5].

Ю. Лотман розглядав виникнення культурної реальності другого рівня як закономірний семіотичний процес, у якому культура осмислює саму себе. Узагальнення Лотмана з приводу «комплексу ляльковості» типологічно подібні до тверджень сучасних дослідників в підходах до концепту «гри»: «Кожен істотний культурний об'єкт, як правило, виступає в двох іпостасях: у своїй прямій функції, обслуговуючи певне коло конкретних суспільних потреб, і в «метафоричній», коли ознаки його переносяться на широке коло соціальних фактів, моделлю яких він стає» [4, с. 377].

Література багато разів доказувала свою здатність, зважаючи на атмосферу епохи, реагувати на ключові архетипи національного менталітету, передбачати напрями культурних процесів завтрашнього дня. Отже, напрями метафоризації «футбольних текстів» можуть бути різними. Втілення екзистенційної сутності індивідуума, що належить людству, визначає футбол як метафору життя (поезія М. Йогансен «Ах життя моє дороге...», 1930, роман К. Круторогова «Бомбардир», 2017). «Я», що належить до нації, країни, народу, коли оптика й риторика колективізму переходять або в патріотичну, або в товариську, а футбол постає як метафора дружби: такий аспект характерний для творів Ю. Щербака «Маленька футбольна команда» (1973) і В. Положія «М'яч» (1982). Поєднання оптики колективізму й дискурсу пам'яті дозволяє говорити про футбол як метафору дитинства і дорослішання (Ю. Смолич «Наші тайни», 1936, «Дитинство», 1937, «Вісімнадцятилітні», 1938).

Художні тексти про спорт помітно виділили фігуру голкіпера. Ключова фігура воротаря, що є останньою межею оборони, але й суб'єктом, який потребує захисту, нашоує на особливе трактування творів, у яких головним персонажем стає саме цей гравець: футбол виступає метафорою кохання, а персонаж-голкіпер наділений подвійною функцією (повість І. Заседи «Карний майданчик», 1979).

Осмиленням футболу як соціального тексту стали антології «Письменники про футбол. Літературна збірна України» (2011) і «Тотальний футбол» (2012). Перша антологія містить різні за стилем, жанром, рівнем заглибленості у футбольну тему розповіді одинадцяти «літературних форвардів» України ХХІ століття. До складу літературно-футбольної збірної увійшли Юрій Андрухович, Андрій Бондар, Юрій Винничук, Сергій Жадан, Макс Кідрук, Андрій Кокотюха, Олег Коцарев, Володимир Сергієнко, Сашко Ушкалов, Олександр «Фоззі» Сидоренко, Артем Чех. Кожне з оповідань метафоризує певне явище (національну ідентичність, історію, ілюзію тощо), тому загалом, як зауважує Олена Галета, «предметом витлумачення стає не так футбол, як саме життя, і це повертає літературу до її початкового призначення – інтерпретації» [2, с. 12]. Друга антологія презентує географічні стратегії українсько-польського «Євро-2012», коли автори подають твори про міста, в яких відбуватимуться матчі: Сергій Жадан пише про Донецьк, Наталка Сняданко – про Львів, Євген Положий – про Київ, Сашко Ушкалов – про Харків, а польські автори Павел Гюлле, Марек Беньчик, Наташа Герке і Пьотр Семьон відповідно про Гданськ, Варшаву, Познань і Вроцлав. Метафоричне топографування визначає координати перетину футбольних і вболівальницьких уподобань та емоцій.

Отже, можемо говорити, що футбол і література, дуже відмінні між собою феномени сучасної культури, але співрозмірні у спільному для них ігровому вимірі. Футбол як метафора постає у різних трактуваннях і визначеннях, але можна стверджувати, що смисл футболу виходить далеко за межі стадіону, тобто ситуації «тут і зараз», а тому може інтерпретуватися в різних вимірах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Мифологии / Пер. с франц., авт. предисл. и коммент. С.Н. Зенкин. Москва : Издательство им Сабашниковых, 1996. 312 с.

2. Галета О.І. Гра у бісер vs Гра мільйонів: література і футбол. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. Філологія. Літературознавство. 2012. Т. 193. Вип. 181. С. 6–13.
3. Гумбрехт Г.У. Похвала спортивній красі / Пер. з англ. М. Бистрицька. Київ : Дух і літера, 2012. 216 с.
4. Лотман Ю.М. Куклы в системе культуры. Избранные статьи в трех томах. Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры. Таллинн : Александра, 1992. С. 377–380.
5. Руднев В. Метафизика футбола. Логос. 1999. № 8. С. 60–67.
6. Sloterdijk P. Ein Team von Hermaphroditen. WM Gespräch von Dirk Kurbjuweit und Lothar Gorriss. Der Spiegel. 2006. № 23. Режим доступу: <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-47134766.html>